

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in *Kulturella perspektiv - Svensk etnologisk tidskrift*.

Citation for the original published paper (version of record):

Bertilsson, F. (2024)

Bevattningsens biopolitik: Lågt grundvatten som ett regeringsbart problem i Sverige

Kulturella perspektiv - Svensk etnologisk tidskrift, 33: 1-9

<https://doi.org/10.54807/kp.v33.13747>

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-346128>

Forskningsartikel

Bevattningsens biopolitik

Lågt grundvatten som ett regeringsbart problem i Sverige

Fredrik Bertilsson

In several parts of Sweden, difficulties arise regarding access to water. In this article, I explore the biopolitics that take shape when low groundwater levels are turned into an object of government. Firstly, I examine the formation of a so-called anatomical politics which refers to a disciplining form of power in which the responsibilities and actions of the population are at the center. Secondly, I explore the priorities that are made in the political work where human life, health, and well-being are to be protected and other life forms that are not vital for human living are instead deprioritized or allowed to die. The problems have clear consequences but do not pose a threat to human survival. Political efforts aim to bring about changes in people's everyday lives and affect the use and decoration of households and public spaces. Empirically, I attach particular significance to the irrigation bans that Swedish municipalities can introduce to reduce water consumption.

Keywords: ground water, biopolitics, extreme weather, irrigation, preparedness

I flera delar av Sverige uppstår idag svårigheter kring tillgången på vatten. I den här artikeln belyser jag den biopolitik som tar form när låga grundvattennivåer görs till ett regeringsbart problem. För det första undersöker jag den så kallade anatomiska politik som tar form och som avser en disciplinerande maktutövning där befolkningens ansvar och ageranden står i centrum. För det andra undersöker jag de avvägningar som görs i det politiska arbetet där människors liv, hälsa och välbefinnande ska skyddas och andra livsformer som inte är livsnödvändiga för människor i stället nedprioriteras eller tillåtas dö. Problemen får tydliga konsekvenser men utgör inte en livsfara för den mänskliga befolkningen. De politiska insatserna handlar främst om att åstadkomma förändringar i vardagslivet och påverkar användningen och utsmyckningen av hushåll och offentliga utrymmen. Särskild vikt lägger jag vid de bevattningsförbud som svenska kommuner kan införa för att minska vattenförbrukningen.

Nyckelord: grundvatten, biopolitik, extremväder, bevattning, beredskap

Inledning

I många delar av världen är torka och vattenbrist allvarliga hot. Kulturella och politiska aspekter av vatten och sjunkande grundvattennivåer väcker ett växande forskningsintresse bland antropologer och etnologer (Baez Ullberg and Josefsson, 2023). Den antropologiska forskningen har vanligen handlat om samhällen som har haft en längre historia av att drabbas av torka och belyser bland annat de sociala och kulturella praktikerna eller normerna som formar vattenanvändningen och vattenförvaltningen samt framväxten av så kallade hydrosociala mänskliga gemenskaper (Paerregaard, Ullberg and Brandshaug, 2020). Genom att studera utvecklingen i Sverige går det att få nya insikter om vad som sker i sammanhang där vad som tidigare kunde ses

som tillfälliga avvikelser från den normala tillgången på vatten i stället kopplas till en dominerande prognos om ett mer frekvent återkommande extremväder och skiften i jordens klimat. Forskare understryker vikten av att studera de förändringar som sker i samband med att dessa problem görs till objekt för politiska insatser i Sverige (Becker, 2021).

Malin Ideland och Tora Holmberg (2022) undersöker en informationskampanj som genomförts av svenska myndigheter och branschorganisationer för att skapa en mer hållbar vattenanvändning. De påpekar att infrastrukturer för vatten- och avloppshantering är sköra och att människors ageranden är avgörande för att systemen ska fungera. Därför måste människor lära sig, disciplineras eller styras på andra sätt för att "göra rätt".

Humor, lek och rim används av myndigheterna för att skapa önskvärda mänskliga beteenden och subjekt. Liksom Ideland och Holmberg undersöker jag insatser som myndigheter genomför för att försöka styra befolkningens användning av vatten. Men förutom de sätt på vilka enskilda personer disciplineras och görs ansvariga för politikens genomförande intresserar jag mig även för de relationer mellan olika livsformer som upprättas samt den betydelse som hem eller bostäder får i dessa sammanhang. Särskilt vikt lägger jag vid de bevattningsförbud som svenska kommuner kan införa som ett sista steg för att minska vattenförbrukningen. Informationskampanjer räknas som ett av de tidigare stegen i det politiska arbetet.

Syftet med den här artikeln är att belysa den biopolitik som tar form när låga grundvattennivåer görs till ett regeringsbart problem i Sverige. Jag fokuserar två aspekter. För det första undersöker jag den så kallade anatomiska politik som tar form och som avser en disciplinerande maktutövning där befolkningens ansvar och ageranden står i centrum. För det andra undersöker jag de avvägningar som görs i det politiska arbetet där människors liv, hälsa och välbefinnande ska skyddas och andra livsformer som inte är livsnödvändiga för människor i stället nedprioriteras eller tillåtas dö. Jag undersöker alltså ett slags antropocentrisk biopolitik som främst handlar om att åstadkomma förändringar i människors vardag och som får konsekvenser för bland annat hur bostäder och offentliga utrymmen används och utsmyckas.

Perspektiv och material

Analysen bygger på valda delar av det komplexa begreppet biopolitik som utvecklades av Michel Foucault och som har fått stor uppmärksamhet i forskningen. Med biopolitik avsåg Foucault en förskjutning under senare delen av 1700-talet från en maktapparat som bestraffade och vars yttersta maktmedel var att ta liv till en politisk styrning som i stället fokuserade på att ”göra levande”, det vill säga skydda och kultivera människors liv, hälsa och livskraft i syfte att nå särskilda politiska målsättningar (Foucault, 2002). En av delarna i denna politiska styrning kallas för anatomo-politik eller anatomisk politik som riktar in sig på den individuella kroppen, vilken ses som ett objekt som ska tränas eller bearbetas för att utföra uppgifter inom en rad miljöer såsom militären, polisen, verkstäder eller familjen. Den disciplinering som sker på en individuell nivå är kopplad till den politiska styrningen och politiska målsättningar som gäller för exempelvis en större population, region eller nation.

Under de senaste decennierna har det skett en utveckling av foucauldianskt orienterade analyser som fäster allt större vikt vid hur både människor, djur, växter och annat icke-mänskligt liv underkastats vetenskapliga reflektioner och politiska insatser (Cavanagh, 2014, s. 277). Jeffrey T. Nealon (2016) argumenterar för att det idag inte är primärt djur som framställs som ”de andra”

i dessa sammanhang. Det är enligt honom snarare planter som glöms bort, nedvärderas och tillåts att dö i en dominerande antropocentrisk biopolitisk regim som prioriterar mänskligt liv över andra livsformer. Utifrån detta betraktelsesätt är det en forskningsuppgift att undersöka hur olika livsformer värderas i särskilda sammanhang och vilka konsekvenser det får.

Vidare följer jag den så kallade policyantropologin där policyer studeras för att synliggöra hur regeringsaktörer klassificerar, reglerar och försöker styra särskilda befolkningsgrupper (Shore and Wright 2011). En viktig fråga gäller hur politiska beslut ger upphov till nya förutsättningar för mänskliga samhällen och gemenskaper samt hur nya moraliska koder och mänskliga subjekt tar form. Det empiriska materialet för den här undersökningen består närmare bestämt av offentliga utredningar, policydokument och annat allmänt tillgängligt textmaterial som har producerats av kommuner och svenska myndigheter som har till uppgift att bedöma läget och genomföra åtgärder för att hantera tillgången på vatten. Där framställer dessa aktörer sina uppfattningar om verkligheten, vilka problem eller risker som borde prioriteras och varför, vilka åtgärder som anses rimliga eller nödvändiga och som därför bör genomföras samt hur det ska gå till. Jag studerar inte det arbete som utförs av enskilda personer på särskilda myndigheter. Undersökningen avser perioden 2018 till 2022. Materialet samlades in under hösten och vintern 2022/2023 och jag använder alltså inte nyare material än så. Torkan och skogsbränderna under våren och sommaren 2018 blev en startpunkt för nya diskussioner om vattenrelaterade problem i Sverige och andra skandinaviska länder kring konsekvenserna av extrema väderlekar och de svårigheter som väntar i framtiden (Lidskog, Johansson and Sjödin, 2019; Kverndokk, 2021; Shehata *et al.*, 2022).

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) är den centrala statliga myndigheten för hanteringen av kriser i fredstid i Sverige. Kommunernas insatser är en del av arbetet med att förbättra den svenska beredskapen som genomförs på statlig nivå (MSB, 2022a, s. 2). Kommunerna ansvarar för att göra en bedömning av de risker som är relevanta och undersöka vilka eventuella konsekvenser en specifik situation eller händelse kan få för samhället, befolkningen, näringslivet och miljön (SFS 2006:544). Kommunerna ansvarar för den övergripande planeringen av användningen av vattenresurser och dricksvattenförsörjningen. Svenskt Vatten är en branschorganisation som bland annat samlar många av kommunerna i landet.

Jag fäster särskild vikt vid de bevattningsförbud som utfärdades av svenska kommuner under sommaren 2022. Bevattningsförbuden kommuniceras genom kommunernas hemsidor och andra offentliga kanaler. De ger en beskrivning av problemen, vilka delar av kommunen som drabbats och hur, samt vad som gäller för befolkningen i de drabbade områdena. Förbuden gäller de som använder kommunalt dricksvatten. Grundinnehållet i

den kommunala informationen är densamma för hela landet men vissa kommuner är mer utförliga i sin information än andra vilket innebär att de bland annat ger en mer noggrann beskrivning av varför problemen har uppstått och i vissa fall kopplar de situationen till bredare förändringar i jordens väder och klimat.

I augusti 2018 rapporterade webbsiten för svenska myndigheters krisinformation, Krisinformation.se, att 85 av Sveriges 290 kommuner hade infört bevattningsförbud och att mer än 100 kommuner uppmanade invånarna att hushålla med dricksvattnet (Krisinformation.se, 2018). Sedan 2018 kan svenska kommuner rapportera till Svenskt Vatten som sammanställer en rapport om vattenläget i landet (Svenskt Vatten/Wallsten, 2022). Enligt dessa siffror rapporterade 28 kommuner under sommaren 2019 att de hade haft bevattningsförbud och 40 kommuner hade uppmanat till vattenbesparing (n=205). Under sommaren 2020 rapporterade 42 kommuner att de hade haft bevattningsförbud medan 43 kommuner hade uppmanat till vattenbesparing (n=178). Sommaren 2021 hade 31 kommuner bevattningsförbud i hela eller delar av kommunen och 21 kommuner uppmanade invånarna att spara vatten (n=148). Under 2022 rapporterade 19 kommuner att de hade haft bevattningsförbud i hela eller delar av kommunen och 10 kommuner uppmanade till vattenbesparing (n=135). Det är främst södra och sydöstra delarna av Sverige som drabbas (SMHI, 2022). Exempelvis i områden såsom Österlen där befolkningen ökar under sommarhalvåret på grund av turism och sommarbostäder används mer vatten än vad som kan produceras (Österlen VA, 2021). De sydöstra delarna av landet hade under 2022 större problem än de norra och västra regionerna. Flera kommuner kopplade under 2022 bevattningsförbuden till låga eller extremt låga grundvattennivåer (exempelvis Eksjö kommun, 2022; Emmaboda kommun, 2022; Gnesta kommun, 2022; Karlskrona kommun, 2022; Ljungby kommun, 2022; Västerviks kommun, 2022a).

Bevattningsförbuden innebär att dricksvatten endast får användas till personlig hygien, mat och dryck. Undantag görs för de behov som finns för att säkerställa människors liv och hälsa inom exempelvis sjukvården. Det är alltså förbjudet att använda kommunalt dricksvatten till att vattna växter och gräsmattor med slang eller vattenspridare. Det är inte heller tillåtet att tvätta bilen och spola av husfasader och tak med slang samt att fylla eller byta ut vatten i pooler (även uppblåsbara), spa-bad och badtunnor. Nedgrävda pooler får endast fyllas till en nivå där poolstommen inte riskerar att kollapsa. Invånarna uppmanas dessutom att laga droppande kranar och rinnande toaletter hemma samt att samla upp regnvatten för att vattna i trädgården. Befolkningen bör inte heller anlägga nya rabatter, gräsmattor, sätta nya häckar eller beså när det råder bevattningsförbud. I informationen kring bevattningsförbuden framgår att kommunerna inte tar ansvar för gräsmattor, träd, häckar, trädgårdar eller buskar samt rabatter som behöver daglig bevattning och som alltså riskerar att dö. Fotbollsplaner, tennisbanor och liknande får heller inte

vattnas med kommunalt vatten. Befolkningen uppmanas samtidigt att använda biltvättar som tar hand om och återanvänder tvättvattnet samt hanterar kemikalier och miljögifter på ett miljömässigt sätt.

Jag använder även material från statliga utredningar (SOU) som visar hur frågor kring lågt grundvatten har hanterats i det politiska arbetet av aktörer eller experter som har ansetts legitima ur ett statligt perspektiv. Flera statliga utredningar har tillsatts under de senaste decennierna för att belysa konsekvenserna för svensk beredskap och krishantering av problem kopplade till extrema väderförhållanden (stormar, översvämningar, torka, med mera) som vanligen kopplas till den globala förändringen jordens klimat. Mot bakgrund av erfarenheterna under 2018 intensifierades arbetet och flera utredningar tillsattes som berörde frågor kring vattentillgången i landet. I rapporter från Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut (SMHI) framgår bland annat hur låga grundvattennivåer och vattenbrist är kopplade till väderförhållanden och det globala klimatet men också den betydelse som mänskliga aktiviteter har.

Befolkningens ansvar och disciplinering

När extrema väderlekar och händelser som kopplas till jordens klimat och miljö görs till objekt för politiska insatser poängteras vanligen vikten av att skydda mänskligt liv och konsekvenserna som problemen får för mänskliga samhällen. Samtidigt ses människors livsföring, historia, kultur och traditioner samt bebyggelse som både en orsak till och lösning på de svårigheter som uppstår (Baez Ullberg, 2013). När problemen med låga grundvattennivåer sätts i relation till den globala förändringen i jordens klimat får den vattenbrist som har rått i delar av Sverige en ny politisk inramning. MSB har nyligen påpekat att den globala klimatförändringen kommer att ge upphov till signifikanta utmaningar och att extrema väderförhållanden kommer att påverka alla delar av vad som kallas för verksamhetsområdet för samhällsskydd och beredskap i Sverige (MSB, 2023).

Efter sommaren 2018 fick torka och vattenbrist betydligt större politisk uppmärksamhet i Sverige. Året 2018 präglades generellt sett av rekordhöga temperaturer, torka och skogsbränder på flera håll i världen (IPCC, 2018; WMO, 2018). I Sverige fick de rekordstora skogsbränderna under sommaren betydande konsekvenser (Kvarnlöf, 2022). Bränderna föregicks av torka och låga grundvattennivåer under våren (Eriksson, 2019, s. 15). MSB lyfte fram följderna av torkan på ett nationellt plan och betonade vikten av att förbättra den svenska förmågan att hantera svåra väderleksrelaterade utmaningar (MSB, 2018, s. 5, 16; Granström, 2020). Flera statliga utredningar tillsattes. Vattenförvaltningsutredningen konstaterade år 2019 att: ”I Sverige har vi länge haft förmånen att kunna ta våra grundvattenresurser för givna, men de senaste årens torka och ökad konkurrens på utsatta platser, har gjort många svenskar medvetna om att även vårt grundvatten är en

begränsad resurs som behöver förvaltas på ett hållbart och långsiktigt sätt” (SOU 2019:66, s. 738). På samma linje påpekade 2020 års dricksvattenutredning att vattentillgången i Sverige i huvudsak har varit god varför riskerna för allvarlig vattenbrist inte är lika stora som i många andra länder. Dock noterade utredningen att det fanns undantag och att ”frågor om vattenbrist varit i fokus under en längre tid” i sydöstra delarna av landet, inklusive Öland och Gotland (SOU 2021:81, s. 86). Utredningen noterade även att risken för vattenbrist under senare år ”blivit påtaglig även på många andra håll i landet” (*ibid.*). Tidigare har problemen i Sverige vanligen kretsats kring hur ett överskott av vatten ska hanteras (Nyberg, 2016). Flera myndigheter pekar på ett intensifierat arbete med att skapa en bättre beredskap mot problem i vattenförsörjningen (Sjöstrand, 2020; Vattenmyndigheterna, 2020; Näringsdepartementet, 2021; Havs- och vattenmyndigheten, 2022).

Vädret har enligt SMHI störst påverkan på vattentillgången men vattenbrist är också kopplad till vattenanvändningen, vilket sätter fokus på mänskliga aktiviteter. Vattenbrist uppstår enligt SMHI när vattnet inte räcker till alla behov. Det kan gälla både yt- och grundvatten eller någon av dem. Det kan också handla om att kvaliteten på vattnet inte är tillräckligt bra. Både människor, djur och växter ses som vattenanvändare. Ökad avdunstning och längre växtsäsong gör att det enligt SMHI troligen kommer att bli vanligare med låga vattenflöden och grundvattennivåer (SMHI, 2022).

Dagliga vanor och beteenden kring vatten och vattenanvändning har en central roll i de politiska insatserna. Svenskt Vatten (2022) redovisar siffror på vattenkonsumtionen och påpekar samtidigt var det går att minska hushållens förbrukning. Enligt dessa beräkningar kan en droppande kran förbruka 55 liter vatten på ett dygn. Vattnet från en droppande kran motsvarar runt elva fyllda badkar på en månad. En familj på fyra personer kan spara närmare 100 liter vatten per dag om de stänger av kranen medan de borstar tänderna. Om en kran är påslagen rinner det ungefär sex liter vatten per minut. Medan en dusch på tre minuter kräver ungefär 36 liter rymmer ett fyllt badkar ungefär 150 liter. På 20 minuter förbrukar en vattenspridare runt 150 till 350 liter vatten. För en maskin tvätt går det åt omkring 50 liter vatten.

De informations- eller kommunikationskampanjer som svenska kommuner, Svenskt Vatten och vatten- samt avloppsorganisationer (VA-organisationer) utarbetat i syfte att kommunicera vattnets värde, reducera vattenkonsumtionen och nå vad som kallas en hållbar vattenanvändning sätter fokus på mänskliga beteenden och värderingar (Ideland and Holmberg, 2022). Tillsammans har dessa aktörer utvecklat ett nationellt koncept för kommunikationen kring hållbar vattenanvändning i linje med Agenda 2030 och EU:s dricksvattendirektiv som anger vilka krav som ska uppfyllas för dricksvatten. Ett antal svenska kommuner har som mål

att sänka den genomsnittliga användningen från 140 till 100 liter vatten per person och dag. Den genomsnittliga förbrukningen i Europa är 128 liter och i Danmark har förbrukningen reducerats till mindre än 100 liter per dag och person (Schulte-Herbrüggen *et al.*, 2021, s. 4, 7).

Det empiriska materialet visar hur mänskliga beteenden och värderingar eller levnadssätt sätts i relation till tillgången på grundvatten, förhållanden i naturen och vädret eller klimatet. Ljungby kommun påpekar att:

Under sommarhalvåret går det åt mer vatten generellt. Grönskande träd och växter i naturen suger åt sig av grundvattnet samtidigt som vi människor ökar vår vattenförbrukning. Utöver det vatten som går åt till dryck, matlagning, hygien, disk och tvätt kanske vi vattnar växter på balkonger och i trädgårdar, fyller en liten eller större pool, badtunna eller trädgårdsdamm. Ju torrare och varmare klimat desto mer vatten förbrukar både naturen och vi. Då sjunker grundvattennivån och vår tillgång till vatten minskar (Ljungby kommun, 2022).

Västerviks kommun understryker allvaret och den roll som enskilda personer spelar för att klara av svårigheterna: ”Vi utfärdar bevattningsförbud endast när vi kan se att det kommer att råda allvarlig brist på vatten. Går vi ut med ett bevattningsförbud är läget kritiskt, det måste tas på allvar!” (Västerviks kommun, 2022b). Formellt sett har myndigheterna rätt att stänga av vattnet för den som bryter mot förbudet. Främst betonas dock det personliga ansvaret vad gäller att förbuden efterlevs samtidigt som enskilda beteenden kopplas till det allmännas bästa: ”Genom att följa bevattningsförbudet hjälper du till att stabilisera våra grundvattennivåer och påverkar så att vattnet räcker till mat, dryck och hygien på sjukhus, förskolor, äldreboenden, näringsliv och till vardagslivet hemma” (Västerviks kommun, 2022b). Sålunda förtydligas det individuella ansvaret samtidigt som de politiska insatserna artikulerar ett solidaritetstänkande där alla måste hjälpas åt.

Tekniska system har givetvis stor betydelse när det gäller att hantera svårigheter som uppstår vid låga grundvattennivåer men det material jag studerar visar hur myndigheterna försöker minska vattenanvändningen genom att förändra befolkningens beteenden, tänkesätt och värderingar. Med andra ord artikuleras kulturella förändringar i det politiska arbetet. Bland annat har Livsmedelsverket påpekat att arbetet med att klimatanpassa dricksvattenförsörjningen och vattenkonsumtionen involverar nya synsätt på vattnets värde (Livsmedelsverket, 2019). Fastighetsägare, elbolag, public servicemedia och hem- samt inredningstidskrifter har också gått ut med information om vad befolkningen bör göra för att minska vattenkonsumtionen (Sveriges Radio, 2018; Hus & Hem, 2020; HSB, 2021;

Fortum, 2022). När vattentillgången görs till ett objekt för denna form av så kallad *soft governance*, vilket avser ett politiskt arbete med att skapa beteendeförändringar genom information och utbildning, understryks det personliga ansvaret (Lindgärde, 2020). Enskilda individer framställs i materialet som aktörer som både kan och bör ta ansvar för att hantera kritiska lägen. Med andra ord tar en anatomisk politik form där det personliga ansvaret betonas.

Ansvarsgrändet av befolkningen har lyfts fram som en viktig del i den svenska krishantering som tog form sedan mitten av 1990-talet (Bergström, 2018; Rådestad and Larsson, 2020). En liknande utveckling har identifierats i Frankrike (Bourcart, 2015). I båda fallen görs kopplingar i forskningen till en politisk utveckling som blev mer framträdande under slutet av 1900-talet där staten trädde tillbaka och sköt över ett allt större ansvar på enskilda individer. Denna bredare förändring har ofta beskrivits i termer av en nyliberalisering av politik och samhälle och har väckt ett avsevärt intresse i antropologisk och etnologisk forskning som har belyst utvecklingen i Sverige i både mer generella termer och vad gäller specifika delar av den offentliga förvaltningen (exempelvis Nyqvist, 2016; Nilsson and Sjöstedt Landén, 2017). Det handlar inte om statiska förhållanden utan om pågående processer där ansvar fördelas mellan olika aktörer. I beredskapssammanhang har det länge vilat ett tungt ansvar på individer och hushåll att göra de förberedelser som behövs för att förbättra sin egen och samhällets förmåga att klara av en kris.

Prioriteringen mellan människor och växter

I de delar av Sverige som drabbas av vattenbrist handlar det regeringsarbete som tar form både om att hantera ett kritiskt läge ”här och nu” och om att förhindra att den rådande situationen eskalerar och utvecklas till en akut brist på vatten med betydligt allvarigare konsekvenser. Det handlar främst om politiska insatser som kretsar kring livsstilsförändringar och nya sätt att hantera vardagen i vad som framstår som relativt välbeställda hushåll och sommarbostäder. Aktiviteter och platser som normalt förknippas med semester, vila och ledighet blir objekt för nya politiska insatser och tidigare vanor förändras eller inskränks. Bevattningsförbuden förtydligar att hem och bostäder blir centrala platser i arbetet med att genomföra de politiska insatserna och det ansvar som vilar på enskilda hushåll tydliggörs vad gäller såväl hur problemen uppkommer som hur de politiska insatserna ska genomföras. Där blir också prioritering mellan olika livsformer som görs i arbetet med att minska vattenanvändningen uppenbara.

Bostaden har sedan länge varit en kärna i den svenska beredskaps- och krishanteringspolitiken. Även under kalla kriget var hemmet en viktig plats för att genomföra åtgärder i syfte att öka landets beredskap som då många gånger organiserades kring krigsrelaterade hot

(se Salomon, Larsson and Arvidsson, 2004). MSB använder idag uttrycket hemberedskap för att beskriva de förberedelser som befolkningen uppmanas att göra hemma för att öka förmågan att hantera en mängd svåra situationer (MSB, 2022b). Även Utredningen om civilbefolkningens skydd vid höjd beredskap har nyligen understrukit vikten av hemberedskap (SOU 2022:57, s. 487–88). För att kunna hantera en eventuell kris är vattentillgången avgörande. Det gäller bland annat att befolkningen bör se till att ha vatten för att klara ungefär en vecka om systemen för vattendistribution inte skulle fungera som normalt.

Bostäder har tidigare kommit i fokus för policy som har skapats för att hantera problem som har kopplats till den globala klimatförändringen (Gupta and Gregg, 2012). Antropologisk och etnologisk forskning visar hur hemmet fungerar som en plats för social och kulturell reproduktion av rådande sociala och kulturella strukturer. Extrema väderförhållanden ger upphov till nya former av otrygghet. Etablerade uppfattningar omförhandlas eller omkullkastas i förhållande till de utmaningar som uppstår. Antropologen Michael Vine har exempelvis visat hur extrema väderförhållanden skakar om förståelsen av hemmet som en förutsägbar och trygg plats i Kalifornien när regionen drabbas av torka. Invanda levnadssätt förändras samtidigt som befolkningen använder sina hem för att skapa nya levnadsmönster och utveckla nya kreativa livsstilar i ljuset av de prövningar som uppstår (Vine, 2018). I Australien ville myndigheterna att befolkningen skulle hålla sig hemma samtidigt som husägare inte kände sig trygga i sina egna bostäder i samband med att skogsbränder och brandrök blev allvarliga miljömässiga, sociala och hälsomässiga kriser under sommaren 2019/2020 (Williamson *et al.*, 2022).

Både Australien och Kalifornien har en längre historia av att drabbas av allvarliga konsekvenser av torka och vattenbrist än vad Sverige har. Problemen kring vattentillgången skapar nya utmaningar även för husägare i de skandinaviska länderna (Glaas *et al.*, 2015). Vattenbristen i Sverige hotar visserligen i dagsläget inte många människoliv men det innebär inte att konsekvenserna är triviala. Bevattningsförbuden får effekter på områden som är viktiga i vardagslivet och vad gäller hur bostäder fungerar som platser där mänskliga gemenskaper eller sociala relationer upprättas. När det sker förändringar i den vardagliga tillvaron vad gäller både vanor, tänkesätt och beteenden samt hemmets roll påverkar det hur människor ger uttryck för sitt ekonomiska, kulturella och sociala kapital (se Bourdieu 1977).

Vatten är uppenbarligen livsnödvändigt inte bara för människor utan även för djur och växter. Vattenbrist leder generellt sett till lidande hos djur och får stora ekonomiska konsekvenser för lantbrukare (Mattsson *et al.*, 2018, s. 30). Vädret under 2018 fick betydande konsekvenser för svenskt jordbruk (Jordbruksverket, 2019). Fler djur än normalt anmäldes till slakt under sommaren och hösten 2018. Det fanns också en oro för

att ”omfattande utslaktningar” skulle bli nödvändiga (Jordbruksverket, 2019, s. 5). Läget blev dock aldrig fullt så allvarligt som man först befarade.

Bevattningsförbuden för med sig att växter såsom gräsmattor, rabatter och annan växtlighet som inte är livsnödvändiga för människor tillåts dö. Dessa växter är inbegripna i den politiska styrningen där de inte ses som ett slags aktörer med särskilda kapaciteter eller kvaliteter i sig själva utan snarare som objekt för mänsklig manipulation som offras i kritiska lägen (jfr. Sandilands, 2016). Detta ligger i linje med vad som har kallats för en antropocentrisk biopolitik (se Nealon, 2016). Samtidigt ger det empiriska materialet en bild av den mänskliga befolkningen som aktörer som bör anpassa sina levnadssätt till geologiska förhållandena och nya omständigheter som låga gällande grundvattennivåer ger upphov till. I den politiska styrningen etableras en form av vad Arun Agrawal (2005) i ett ofta citerat verk kallade för *environmental subjects*, det vill säga personer som i politiska diskussioner, beslut eller policyer framställs som aktörer som bör tänka och agera på nya sätt i förhållande till miljön som ett nytt område för politiska insatser. Extrema väderförhållanden såsom torka och vattenbrist påskyndar de processer där detta politiska styre etableras.

Den mänskliga populationen står vanligen i centrum i såväl forskningen som politiken kring samhällets beredskap och förmåga att hantera kriser även om betydelsen av växter, plantor och odlingsjorden väcker ett växande intresse hos både forskare och politiker (Bertilsson och Eriksson 2024). Normalt sett är det självklart att det mänskliga livet bör prioriteras högre i kritiska lägen än plantor som främst tjänar estetiska syften. I det material som jag studerat förs inga djuplodande resonemang kring om och i sådana fall hur de prioriteringar som görs mellan människor och detta slags plantor påverkar människors hälsa och välmående, men tidigare forskning pekar på några väsentliga aspekter. Blommor eller blomsterarrangemang har under lång tid haft en viktig plats i det mänskliga livet och är kopplade till både mänskligt välmående, socioekonomisk status och upprättandet av kulturella skillnader och likheter (Goody, 1993). Uppenbarligen påverkas den estetiska upplevelsen av stads- och bostadsmiljöer av den utsmyckning som finns och om växterna dör förändras givetvis platserna. Växter som dör på grund av torka sänder också signaler om att det finns problem i klimatet, miljön eller ekosystemet. Samtidigt som blommor används för att uttrycka grundläggande mänskliga känslor såsom kärlek, sorg och glädje samt social eller kulturell status och identitet har både blommorna själva och trädgårdsodling som mänsklig aktivitet visat sig ha en positiv inverkan på människors hälsotillstånd (Ziegler, 2007; Lee *et al.*, 2013; Ikei *et al.*, 2014). Omvänt kan alltså offentliga rum, hem eller arbetsplatser utan blommor i stället ha negativa effekter på det mänskliga välbefinnandet.

Den växtlighet som tillåts att dö när bevattningsförbuden införs har alltså betydelse för människors hälsa och välmående men den betydelsen står inte i fokus i den biopolitik som tar form i det material som jag studerat.

Avslutning

En ny berättelse håller på att etableras om vatten som en begränsad resurs i Sverige. I flera delar av landet uppstår svårigheter kring tillgången på vatten. Problemen utgör i dagsläget inte en livsfara för stora delar av befolkningen men får ändå tydliga konsekvenser. I den här artikeln kastar jag ljus på den biopolitik som tar form när låga grundvattennivåer görs till ett regeringsbart problem med fokus på hur en disciplinerande form av maktutövning etableras där befolkningens ansvar och ageranden står i centrum, samt de avvägningar som görs där växtlighet som inte spelar en direkt livsavgörande roll för människor och som främst tjänar estetiska syften tillåts att dö när vattnet inte räcker till alla. Individer och hushåll är centrala i myndigheternas åtgärder för att minska vattenkonsumtionen. Hemmet ses ofta som en plats för privatliv och vardagliga aktiviteter och har samtidigt länge varit viktigt i arbetet med att förbättra den svenska beredskapen och samhällets förmåga att hantera kriser. Hemmet blir också en central plats för den disciplinära maktutövningen.

Bevattningsförbuden som svenska kommuner inför involverar en omdaning av sätten att tänka och agera kring tillgången på och användningen av vatten, vilket pekar på relevansen av humanistisk forskning kring de kulturella effekterna som uppstår i samband med att grundvatten görs till ett objekt för politiska interventioner. Studier med fokus på områden eller länder såsom Sverige som tidigare ansetts vara relativt sett förskonade från svåra konsekvenser av vattenbrist ger nya insikter om och perspektiv på vad som händer när sådana problem etableras på den politiska agendan. I den här artikeln studerar jag endast myndigheternas perspektiv. Studier om hur olika befolkningsgrupper svarar på problemen med låga grundvattennivåer och de politiska insatserna skulle ge en bättre bild av de kulturella effekterna och de former av social kontroll och normalisering som uppstår. Det är också relevant att undersöka hur olika uppfattningar om befolkningens hälsa och välmående artikuleras och vilken betydelse de får i det politiska arbetet kring låga grundvattennivåer och de bredare försöken att förbättra beredskapen mot nya svårigheter kopplade till extrema väderlekar och den globala klimatförändringen.

Författarens tack

Jag vill tacka de anonyma granskarna för konstruktiva synpunkter. Artikeln är en del av ett forskningsprojekt som finansieras av Formas om den svenska beredskapen

mot torka och vattenbrist med särskild fokus på humanvetenskapens betydelse.

Författarpresentation

Fredrik Bertilsson är forskare vid Avdelningen för historiska studier av teknik, vetenskap och miljö på KTH. Hans forskningsintressen rör kunskapspolitik och förhållandet mellan vetenskaplig rådgivning och politisk styrning. Nuvarande forskningsprojekt handlar om beredskapen mot problem som uppstår vid extrema väderlekar i Sverige och kunskapsförjningen i det svenska försvaret under slutet av 1900-talet. E-post: fredrik.bertilsson@abe.kth.se

Referenser

- Agrawal, A. (2005) *Environmentality: Technologies of government and the making of subjects*. Durham: Duke University Press.
- Baez Ullberg, S. (2013) *Watermarks: Urban flooding and memoryscape in Argentina*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Baez Ullberg, S. och Josefsson, H. (2023) "Groundwater", i S. Hellberg et al. (red) *The Routledge handbook on water and development*. London: Routledge.
- Becker, P. (2021) *On the governmentalization of sustainability: The case of flood risk mitigation in Sweden*. Sundsvall/Östersund: Mid Sweden University.
- Bergström, J. (2018) An archaeology of societal resilience, *Special Issue on societal safety, critical infrastructure reliability and related intersectoral governance*, 110, s. 31–38. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2017.09.013>.
- Bourcart, L. (2015) "The state can't do everything any more": Understanding the evolution of civil defence policies in France, *Resilience*, 3(1), s. 40–54. <https://doi.org/10.1080/21693293.2014.988913>.
- Cavanagh, C.J. (2014) Biopolitics, environmental change, and development studies, *Forum for Development Studies*, 41(2), s. 273–294. <https://doi.org/10.1080/08039410.2014.901243>.
- Eksjö kommun (2022) *Bevattningsförbudet upphör*. <https://eksjo.se/arkiv/nyhetsarkiv/eksjo-kommun/2022-10-07-bevattningsforbudet-upphor> (Hämtad 2022-12-02).
- Emmaboda kommun (2022) *Bevattningsförbud i Emmaboda kommun från och med den 22 juni och fram till och med den 30 september 2022*. <https://www.emmaboda.se/bygga-bo-miljo/nyheter-for-bygga-bo-och-miljo/nyheter-for-bygga-bo-och-miljo/2022-06-22-bevattningsforbud-i-emmaboda-kommun-fran-och-med-den-22-juni-och-fram-till-och-med-den-30-september-2022.html> (Hämtad 2022-11-17).
- Eriksson, L.M. (2019) *Bränderna sommaren 2018: En undersökning om förtroende för politiker, myndigheter och medier*. Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Fortum (2022) *Minska din vattenförbrukning*. <https://www.fortum.se/privat/allt-om-energi/el-i-hemmet/minska-vattenforbrukning-spara-vatten> (Hämtad 2022-12-07).
- Foucault, M. (2002) *Sexualitetens historia Bd 1: Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos.
- Glaas, E. et al. (2015) Increasing house owners adaptive capacity: Compliance between climate change risks and adaptation guidelines in Scandinavia, *Urban Climate*, 14, s. 41–51. <https://doi.org/10.1016/j.uclim.2015.07.003>.
- Gnesta kommun (2022) *Låga grundvattennivåer i Gnesta kommun*. <https://www.gnesta.se/bostadsmiljo/nyhetsarkiv/bostadsmiljo/byggabomiljo/lagagrundvattennivaerignestakommun.5.aa85c2f1808a92b88d392e5.html> (Hämtad 2022-12-07).
- Goody, J. (1993) *The culture of flowers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Granström, A. (2020) *Brandsommaren 2018: Vad hände, och varför?* Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Gupta, R. och Gregg, M. (2012) Using UK climate change projections to adapt existing English homes for a warming climate, *Implications of a Changing Climate for Buildings*, 55, s. 20–42. <https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2012.01.014>.
- Havs- och vattenmyndigheten (2022) *En hållbar vattenresursfördelning: Ett förslag till strategi för att möta dagens och morgondagens behov av vatten för samhällsutveckling och ekosystem*. Göteborg: Havs- och vattenmyndigheten.
- HSB (2021) *Minska din vattenförbrukning*. HSB BRF Brunnby. <https://www.hsb.se/ostergotland/brf/brunnby/om-foreningen/minska-din-vattenforbrukning/> (Hämtad 2022-12-07).
- Hus & Hem (2020) *Så minskar du din vattenförbrukning – 5 tips*, Hus & Hem. <https://husohem.se/artiklar/20200520/sa-minskar-du-din-vattenforbrukning-5-tips/> (Hämtad 2022-12-06).
- Ideland, M. och Holmberg, T. (2022) Fettvett, bajsbasket och Edward Blom: Om metaironisk kommunikation i avloppsbranschen, *Kulturella perspektiv - Svensk etnologisk tidskrift*, 31, s. 1–10. <https://doi.org/10.54807/kp.v31.1963>.
- Ikei, H. et al. (2014) The physiological and psychological relaxing effects of viewing rose flowers in office workers, *Journal of Physiological Anthropology*, 33(6), s. 1–5. <https://doi.org/10.1186/1880-6805-33-6>.
- IPCC (2018) *Summary for policymakers of IPCC special report on global warming of 1.5°C approved by governments*, The Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). <https://www.ipcc.ch/2018/10/08/summary-for-policymakers-of-ipcc-special-report-on-global-warming-of-1-5c-approved-by-governments/> (Hämtad 2022-01-12).
- Jordbruksverket (2019) *Långsiktiga effekter av torkan 2018 och hur jordbruket kan bli mer motståndskraftigt mot extremväder*. Jönköping: Jordbruksverket.
- Karlskrona kommun (2022) *Bevattningsförbud i flera områden*. <https://www.karlskrona.se/service/meddelanden/bevattningsforbud-i-flera-omraden-i-karlskrona-kommun-2022/> (Hämtad 2022-12-07).
- Krisinformation.se (2018) *Torkan 2018*, Krisinformation från svenska myndigheter. <https://www.krisinformation.se/detta-kan-handa/handelser-och-storningar/2018/torkan-2018> (Hämtad 2021-11-17).
- Kvarnlöf, L. (2022) Landsbygder i brand: Kroniska kriser och krishantering i periferin, *Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*, 31, s. 1–8. <https://doi.org/10.54807/kp.v31.4291>.
- Kverndokk, K. (2021) The extreme summer of 2018: Norwegian weather news and the politics of weatherlore, i K. Kverndokk, M. Ruge Bjærke och A. Eriksen (red.) *Climate change temporalities: Explorations in vernacular, popular, and scientific discourse*. London och New York: Routledge, s. 71–88.
- Lee, M. et al. (2013) Physiological relaxation induced by horticultural activity: Transplanting work using flowering

- plants, *Journal of Physiological Anthropology*, 32(1). <https://doi.org/10.1186/1880-6805-32-15>.
- Lidskog, R., Johansson, J. och Sjödin, D. (2019) Wildfires, responsibility and trust: public understanding of Sweden's largest wildfire, *Scandinavian Journal of Forest Research*, 34(4), s. 319–328. <https://doi.org/10.1080/02827581.2019.1598483>.
- Lindgärde, K. (2020) *Så kan Sverige klara torka och sinande grundvatten*, Lunds universitet. <https://www.lu.se/artikel/sa-kan-sverige-klara-torka-och-sinande-grundvatten> (Hämtad 2022-03-30).
- Livsmedelsverket (2019) *Handbok för klimatanpassad dricksvattenförsörjning*. Uppsala: Livsmedelsverket.
- Ljungby kommun (2022) *Bevattningsförbud*. <https://www.ljungby.se/sv/bo-och-bygga/vatten-och-avlopp/dricks-vatten/bevattningsforbud/> (Hämtad 2022-12-06).
- Mattsson, E. et al. (2018) *Jordbrukets behov av vattenförsörjning*. Jönköping: Jordbruksverket.
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) (2018) *MSB:s arbete med skogsbränderna 2018: Tillsammans kunde vi hantera en extrem skogsbrandsäsong*. Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) (2022a) *Handbok i kommunal krisberedskap 4. Riskkatalog: Användarguide till riskkatalogen*. Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)/Sveriges kommuner och landsting (SKR).
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) (2022b) *Hemberedskap*. <https://www.msb.se/sv/rad-till-privatpersoner/forbered-dig-for-kris/hemberedskap---preppa-for-en-veckla/> (Hämtad 2022-12-08).
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) (2023) *Samhällsskydd och beredskap i ett förändrat klimat: MSB:s handlingsplan för 2022–2026*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Näringsdepartementet (2021) *En efterfrågad strategi för effektiv och hållbar vattenhushållning*, Regeringskansliet. <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2021/02/en-efterfragad-strategi-for-effektiv-och-hallbar-vattenhushallning/> (Hämtad 2021-03-10).
- Nealon, J.T. (2016) *Plant theory: Biopower & vegetable life*. Stanford: Stanford University Press.
- Nilsson, G. och Sjöstedt Landén, A. (2017) Arbetslivsetnologi: Professioner i nyliberala organisationer, *Kulturella perspektiv - Svensk etnologisk tidskrift*, 26(3–4), s. 2–7.
- Nyberg, L. (2016) Vad innebär det att hantera översvämningsrisker? Från sårbarhet till hållbarhet, i S. Baez Ullberg och P. Becker (red.) *Katastrofriskreducering: Perspektiv, praktik, potential*. Lund: Studentlitteratur, s. 123–143.
- Nyqvist, A. (2016) *Reform and responsibility in the remaking of the Swedish national pension system: Opening the orange envelope*. London: Palgrave Macmillan.
- Österlen VA (2021) *Hållbar vattenanvändning*. <https://osterlensva.se/vattensmart> (Hämtad 2022-12-08).
- Paerregaard, K., Ullberg, S.B. och Brandshaug, M. (2020) Smooth flows? Hydrosocial communities, water governance and infrastructural discord in Peru's southern highlands, *Water international*, 45(3), s. 169–188. <https://doi.org/10.1080/02508060.2020.1755538>.
- Rådestad, C. och Larsson, O. (2020) Responsibilization in contemporary Swedish crisis management: Expanding “bare life” biopolitics through exceptionalism and neoliberal governmentality, *Critical Policy Studies*, 14(1), s. 86–105. <https://doi.org/10.1080/19460171.2018.1530604>.
- Salomon, K., Larsson, L. och Arvidsson, H. (red.) (2004) *Hotad idyll: Berättelser om svenskt folkhem och kallt krig*. Lund: Nordic Academic Press.
- Sandilands, C. (2016) Floral sensations: Plant biopolitics, i T. Gabrielson et al (red.) *The Oxford Handbook of environmental political theory*. Oxford: Oxford University Press, s. 226–237. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199685271.013.33>.
- Schulte-Herbrüggen, H. et al. (2021) *Beteendeförändring och vattenbesparing: Erfarenheter från kommunikationsinsatser*. Bromma: Svenskt Vatten Utveckling.
- SFS 2006:544 (2006) *Lag (2006:544) om kommuners och regioners åtgärder inför och vid extraordinära händelser i fredstid och höjd beredskap*. Justitiedepartementet.
- Shehata, A. et al. (2022) Climate change frame acceptance and resistance: Extreme weather, consonant news, and personal media orientations, *Mass Communication and Society*, 25(1), s. 51–76. <https://doi.org/10.1080/15205436.2021.1967998>.
- Shore, C. och Wright, S. (2011) Conceptualising policy: Technologies of governance and the politics of visibility, in *Policy Worlds: Anthropology and the Analysis of Contemporary Power*. New York: Berghahn Books, s. 1–25.
- Sjöstrand, K. (2020) *Decision support for sustainable water security*. Göteborg: Chalmers University of Technology.
- SMHI (2022) *Vattenbrist*, Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut (SMHI). <https://www.smhi.se/kunskapsbanken/hydrologi/torka/vattenbrist-1.177045> (Hämtad 2022-12-05).
- Statens offentliga utredningar (SOU) 2019:66 (2019) *Vattenförvaltningsutredningen. En utvecklad vattenförvaltning*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Statens offentliga utredningar (SOU) 2021:81 (2021) *2020 års dricksvattenutredning. En säker tillgång till dricksvatten av god kvalitet*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Statens offentliga utredningar (SOU) 2022:57 (2022) *Utredningen om civilbefolkningens skydd vid höjd beredskap. Ett stärkt skydd för civilbefolkningen vid höjd beredskap*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Svenskt Vatten (2022) *Fakta om vattenförbrukning*. <https://www.svensktvatten.se/medlemsservice/kommunikation/hallbar-vattenanvandning/om-materialet/fakta-om-vattenforbrukning/> (Hämtad 2022-12-04).
- Svenskt Vatten/Wallsten, B. (2022) *Sammanfattning vattensituationen 2022*. Svenskt Vatten. https://www.svensktvatten.se/globalassets/fakta-om-vatten/vattensituationen_sammanfattning_2022.pdf (Hämtad 2022-11-17).
- Sveriges Radio (2018) *Efter kommunens vädjan: Vattenförbrukningen sjönk*, Sveriges Radio. <https://sverigesradio.se/artikel/6968587> (Hämtad 2022-03-15).
- Västerviks kommun (2022a) *Bevattningsförbud 2022*. <https://www.vastervik.se/Vastervik-Miljo-och-Energi/arkiverade-nyheter/bevattningsforbud-2022/> (Hämtad 2022-12-07).
- Västerviks kommun (2022b) *Vad innebär bevattningsförbud?* <https://www.vastervik.se/Vastervik-Miljo-och-Energi/arkiverade-nyheter/bevattningsforbud/fragor-och-svar/vad-innebar-bevattningsforbud/> (Hämtad 2022-12-07).
- Vattenmyndigheterna (2020) *Samråd förvaltningsperioden 2021-2027, Vattenförvaltning i Sverige*, <https://www.vattenmyndigheterna.se/vattenforvaltning/samrad/samrad-forvaltningsperioden-2021-2027.html> (Hämtad 2022-03-22).

- Vine, M. (2018) Learning to feel at home in the Anthropocene, *American Ethnologist*, 45(3), s. 405–416. <https://doi.org/10.1111/amet.12674>.
- Williamson, R. et al. (2022) “I didn’t feel safe inside”: Navigating public health advice, housing and living with bushfire smoke, *Critical public health*, ahead-of-print, s. 1–11. <https://doi.org/10.1080/09581596.2022.2082923>.
- World Meteorological Organization (WMO) (2018) *July sees extreme weather with high impacts*, World Meteorological Organization (WMO). <https://public.wmo.int/en/media/news/july-sees-extreme-weather-high-impacts> (Hämtad 2022-02-28).
- Ziegler, C. (2007) *Favored flowers: Culture and economy in a global system*. Durham: Duke University Press.

Citera den här artikeln: Fredrik Bertilsson. 2024. Bevattningens biopolitik. Lågt grundvatten som ett regeringsbart problem i Sverige *Kulturella Perspektiv*, vol. 33. s. 1–9. DOI: 10.54807/kp.v33.13747

Mottagen: 20 juni 2023 **Accepterad:** 12 februari 2024 **Publicerad:** 05 april 2024

Copyright: © 2024 Författaren/författarna. Detta är en Open Access-artikel som distribueras enligt Creative Commons, licens CC-BY 4.0, som tillåter obegränsad användning, distribution och reproduktion i samtliga medieformat, förutsatt att ursprunglig(a) författare och källa uppges. Se <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift, ISSN 1102–7908, är en expertgranskad Open Access-tidskrift som publiceras av Föreningen Kulturella Perspektiv.

OPEN ACCESS